

cum a fost adoptată și folosită sau pur și simplu regăsită, pe linia orientării spirituale a vizlunii creștine.

— Partea întâi a lucrării lui Pépin se încheie aici, fără o concluzie de ordin mai cuprinzător asupra „ideilor grecești privitoare la om” cum stătea scris în titlu. Dacă lucrarea are un material de prim ordin și întreprinde prețioase analize istorice și filologice, ea poate lăsa pe cititor nesatisfăcut. Pe de o parte, vom spune, ea acordă prea multă însemnătate celor două atitudini ale lui Cicero (care pot ține de simplu eclectism); și chiar dacă organizează astfel discuția asupra celor două puncte de vedere, sfârșește prin a le reduce din importanța istorică și semnificația speculativă, cu prea accentuata referire la Cicero. Pe de altă parte lucrarea, inconcludentă cum se vrea, nu redă doctrine bine conturate, ci tinde mai degrabă să apropie sau să deosebească *autori* decât doctrine și, chiar la autori, mai degrabă teme izolate decât concepții cuprinzătoare. Lucrarea lui Pépin rămâne deci un punct de sprijin pentru alți autori, sau eventual pentru alte opere, mai cutezătoare, ale aceluiași eminent cercetător.

În ce privește partea a doua a lucrării, intitulată „Permanențe și variații în teologia lui Aristotel”, ea va interesa mai puțin pe cititorul de astăzi, între altele și pentru motivul că Aristotel — oricât s-ar ocupa de „teologie” în sensul filozofiei prime, al cărei obiect era incoruptibilul — refuză totuși, cum admite autorul însuși (p. 207), să fie considerat un teolog, așa cum istoria culturii a preferat să-l înțeleagă drept un filozof al lumii reale și nu al celei ideale. Pentru specialiști, fără îndoială că prezentarea celor patru stadii ale doctrinei „teologale” — cel din *De caelo*, cel din *Etica către Eudem*, cel din *Etica către Nicomah* și cel din *Metafizica* — vor putea fi de tot interesul. Dar ei știu, ca și autorul desigur, că asemenea puncte de doctrină nu sînt puse în joc de aristotelism decât în extrem. Cît despre capitolele următoare, ce invocă textele de tinerețe ale lui Aristotel, *Despre rugăciune* și *Despre filozofie*, refăcute din fragmente de admirabila exegeză aristotelică din secolul nostru, ele privesc un Aristotel platonizant, care cu siguranță este interesant pentru istorici în sens restrîns, dar care, din păcate pentru punctul de vedere al lui Jaeger, nu a vorbit istoriei, pe de-o parte, și nu a arătat chipul cel mai adînc al platonismului, pe de alta.

C. Noica

ION BANU, *Platon heracliticul*. Contribuție la istoria dialecticii. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, 241 p., 9,25 lei.

Lucrarea profesorului de istorie a filozofiei antice de la Facultatea de filozofie din București, Ion Banu, este în ultimă instanță un impresionant „da” spus, dacă nu filozofiei lui Platon, cel puțin funcției filozofice permanente a platonismului. Un asemenea act de înțelegere era cu atât mai necesar cu cît gîndirea platoniciană îngăduie, prin extraordinara ei libertate, tot felul de tălmăciri și răstălmăciri. De-a lungul timpurilor, adjectivul „platonice” a devenit uneori infamant, trebuind de aceea să se prefere forma „platonician”. Astăzi încă o întreagă direcție filozofică, nominalismul anglo-saxon și, asociat lui, logica matematică denunță orice încercare de-a explora entitățile abstracte drept „platonism”, cu o interpretare simplistă a teoriei ideilor. Autorul român o spune în chip excelent de la început (p. 5): „Sfidarea intelectuale lansată de un titan cere un răspuns care ori este și el titanic, ori, de nu, e zadarnic”, sau vinovat, vom adăuga noi. În cultura noastră o carte ca a prof. Banu era cu atât mai necesară cu cît corpul scrierilor platonice, din care s-a tradus destul de mult în deceniile trecute, dar după preferințe subiective, nu se află încă integral în fața cititorului român.

Autorul ne înfățișează un Platon al căutărilor și dezbaterilor cu sine, mai degrabă decât unul al sistemului încheiat; un gânditor al contradicției consimțite, dar și al nevoii de a se depăși statornic, denumit de aceea „heraclitic”. S-ar putea obiecta că în felul acesta dimensiunea eleată a platonismului — recunoscută de autor însuși — va fi pusă în umbră, în favoarea unui heraclitism la care Platon însuși n-a consimțit deschis niciodată. Pe de altă parte s-ar putea observa — cum o vom face în încheiere — că „heracliticul” poartă un echivoc în el. Dar autorul a avut curajul să opteze pentru o formulare izbitoră încă din titlu, tocmai spre a provoca o redeschidere a dosarului Platon în cercetarea contemporană, unde încercarea sa se înscrie de la început ca una de certă și cutezătoare originalitate. În acest sens, lucrarea ar merita să riște înfruntarea exegezei platoniciene de astăzi prin traducerea ei într-o limbă străină.

Interpretarea prof. Banu va fi clar desfășurată pe trei trepte : 1. — Heraclitismul refutat 2. — heraclitismul instaurat și 3. — heraclitismul post scriptum, care vor acoperi oarecum cele trei perioade înfățișate de obicei sub titluri ca : operele primei maturități, operele maturității critice, platonismul oral tardiv. Cele trei mari diviziuni sau „structuri”, cum le numește autorul, sînt precedate de un capitol în care se dau *premisele* cercetării întreprinse și unul final, de concluzii, sub titlul nu lipsit de o anumită căldură : „Eșec, Luciditate, Grandoare”. Să urmărim deci, potrivit cu această schemă, exegeza ce ni se propune.

În primul capitol, cel al premiselor, se formulează limpede (p. 9) problemele în dezbateri : „Care a fost modalitatea în care s-a afirmat dialectica „heraclitică” în cadrul sistemului platonician, în raport cu antidialectica „eleată” a acestuia ? Care au fost — în evoluția gândirii lui Platon — consecințele confruntării progresive dintre momentul heraclitic și cel eleat asupra conceptului de Idee, prin excelență idealist ? Care este în esență contribuția lui Platon în istoria generală a dialecticii ?” Într-adevăr dacă există „constante” în platonism — iar unele vor aparține în chip categoric principiului Ideii — autorul crede a putea inveda drept o constantă : continua progresiune a heraclitismului. Este un fapt că „Ideea platoniciană nu ne apare niciodată sub forma unui concept teoretic definitiv construit și ca atare scos din autodiscuție” (p.17). *Heraclicul* exprimă tocmai procedeul autodezbaterii. Autorul observă în mod ingenios că pînă și atunci cînd concluzia unui dialog este „eleatică”, în sensul că denunță contradictoriul, ea a fost obținută pe baza heraclitică a contradictoriului. De aci un prim rezultat exegetic sugestiv, fîgăduit încă de pe acum : dialogul *Parmenide*, ce apare tuturor comentatorilor enigmatic în sinul operii platoniciene, ca fiind o critică nimicitoare la adresa Ideii, este totuși ceva firesc în platonism. Cine va subscrie tezei autorului va putea spune chiar că abia *Parmenide* explică și redeschide celelalte dialoguri. Din idealul parmenidian de non-contradicție nu va rămîne în platonism decât „nostalgia” ei.

Cu aceste premise, autorul poate începe analiza *primei structuri*, care e cea a „heraclitismului refutat”. Lui Platon lumea sensibilă îi apare dintru început drept una „heraclitică”, dar ea este situată în umbra caveinei, ca o lume a aparentului, dacă nu chiar a iluzoriului. Argumentul eleat ar fi astfel pe punctul să desființeze heracliticul, cel puțin în viziunea unui Platon al primei maturități. Dar încă din această fază a platonismului apar — după exeget — teze ce reprezintă adevărate „evaziuni” din cavernă, din perspectiva căreia reală ar fi doar lumea ideală. Astfel apar teme ca : general-individual, unde cei doi termeni nu mai sînt separați ci în comunicare necesară ; unitate-multiplicitate, tema coincidenței opuselor, tema comunicării genurilor, a „intermediarului”, a sufletului, toate străine de eleatismul Ideii. Dar pentru toată perioada primului Platon *Statul* va reprezenta nu numai o încheiere ci și „o placă turnantă”. Autorul atribuie acestui dialog, de obicei interpretat ca unul constructiv și chiar dogmatic (pe cît poate fi Platon dogmatic) un serios corectiv heraclitic : Platon, spune el (p. 55), înregistrează din plin obiecțiile pe care experiența socială le generează împotriva principiului. Și mai jos : „Stăruința lui Platon, culminantă în *Statul*, de a apăra de contradicție Ideea se va solda în cele din urmă cu o masivă pătrundere a spiritului contradicției în sfera Ideilor”.

Această invazie a spiritului contradicției o descrie *a doua structură*, cea a „heraclitismului instaurat”. După lucidul eșec din *Statul*, spune autorul, trebuia să vină, într-o conștiință filozofică autentică, analiza critică a concepțiilor proprii. E de la sine înțeles că atenția cititorului va fi îndreptată asupra lui *Parmenide*, unde interpretarea ce ni se propune își vestea de la început triumful posibil. Acum, cu dialogul în chestiune, factorul heraclitic nu mai poate fi respins în nici un fel. Dealtfel el e de regăsit din plin în *Sofistul* și mai ales în *Fileb*, un dialog a cărui analiză întreprinsă aci e întru totul remarcabilă și a cărui teză că unitatea „include” contrariile este izbitor pusă în paralel cu teza din *Banchetul* cum că unitatea „exclde” contrariile.

S-ar putea obiecta acestui capitol faptul că întirzie disproporționat de mult asupra unora dintre dialogurile maturității tîrzii, în dauna altora; că *Timeu* de pildă abia e citat în cîteva locuri și nicăieri amplu înfățișat, pierzînd astfel locul central ce-i fusese acordat multă vreme, în primul rînd de către medievali. Dar lucrarea lui Ion Banu vrea să fie altceva decît o prezentare exterioară a platonismului: este punerea în lumină a înterinabilei lui „autodezbateri”.

În cadrul acestei autodezbateri, urmărită mai ales prin *Parmenide*, *Sofistul* și *Fileb*, autorului îi apare limpede ruina teoriei Ideilor. Dacă Platon nu o părăsește cu totul, el renunță la părți ce păreau esențiale ei. Astfel *Omul politic* renunță la noțiunea de „participare”; în schimb (în alte opere) „intermediarul” capătă un deosebit sens, primejduind cu aceasta puritatea Ideii. Totuși stăruie un fel de rezervă eleată în spiritul lui Platon. Reticențele sînt de găsit mai ales în *Timeu*, pe care autorul îi citează acum mai pe larg (p. 132), dar numai spre a arăta caracterul artificial și inoperant al concepțiilor propuse. „Dialectica îi impusese autentificarea lumii sensibile. Din acest moment ea mai impunea drept corolar *unificarea sferelor* contradictorii ale fenomenului și esenței. Aristotel a înțeles aceasta” (p. 138).

A înțeles-o și Platon, s-ar putea spune, cu ceea ce autorul numește *a treia structură* (dacă nu cu înțelesul Ideii altfel interpretate), cu structura desprinsă din platonismul tîrziu și numai oral: teoria Ideilor-număr. Dar aci autorul, atît de personal în primele două părți, nu mai înțelege să ia lucrurile pe cont propriu decît în mare; pentru fondul de idei, preferă să invoce mai pe larg interpretarea cunoscută a lui Léon Robin din *La théorie platonicienne des Idées et des nombres d'après Aristote*, poate pe bună dreptate, căci doctrina finală a platonismului, nedezvăluită nouă decît de Aristotel, nu are o consistență proprie. În spiritul interpretării sale, Ion Banu crede a putea vedea în această doctrină un ultim refugiu al eleatismului platonician, în fața heraclitismului ce pătrunsese în întreaga sferă a Ideilor.

Capitolul de *concluzii* va pune în perfectă lumină interpretarea platoniciană ce ni s-a propus. În aparență, platonismul este un eșec. El nu ne apare așa numai nouă ci îi apăruse la fel lui Platon însuși, care în anii tîrzii „se îndoiește tot mai mult de capacitatea... de a desluși pînă la capăt raționalitatea lumii” (p. 160). Atît pe plan logic, cît și pe plan practic, cu experiențele nereușite din Sicilia, platonismul se înfățișa ca o înfrîngere a capacității de a filozofa, ceea ce îl făcea pe Platon să sfîrșească în agnosticism mistic și în ferveare religioasă.

Autorul crede însă că istoricul filozofiei are misiunea de a apăra pe gînditori în fața propriului lor eșec. În definitiv „eșecul platonician a apărut în planul soluțiilor”. Dacă însă ne adîncim în dezbaterile platonismului și înregistrăm *luciditatea* celui care l-a făcut cu putință, atunci judecata trebuie schimbată. Istoricește, e drept, gîndirea lui Platon se va dezvolta într-o filozofie sceptică, pe de-o parte, și misticismul neoplatonic pe de alta. Dar rămîne un fapt că la Platon este absentă „iluzia atingerii unui principiu absolut” iar în acest sens el apare mai sugestiv filozofiei moderne decît un Aristotel, care e cu adevărat reprezentativ pentru antici. Căci „filozofia trecutului se definea mai ales prin valoarea răspunsurilor; filozofia modernă mai ales prin valoarea întrebărilor”.

Unei asemenea interpretări deschise a platonismului — sortite să explice în definitiv funcția pe care n-a încetat s-o exercite în cultura europeană, atît în perioada de izbîndă a

aristotelismului, cît și după răsunătorul lui eșec — nu i se poate obiecta că nu dă seama de *în-treaga* operă a lui Platon. I se poate obiecta însă, în ciuda atracției puternice pe care interpretarea e sortită s-o exercite asupra oricărei conștiințe moderne, că nu dă socoteală de caracterul dialectic al Ideii însăși, adică al doctrinei centrale din platonism. Opoziția dintre dialectică, de natură doar „heraclitică”, și doctrina Ideilor nu ar trebui să fie atît de categorică. Pe de-o parte „heraclitismul” este ceva echivoc, denumind prea multe lucruri și trimițînd dialectica pînă la un sens banal de „totul curge” (ceea ce nu mai poate însemna dialectică filozofică) sau socotînd „heraclitică”, pe alt plan, orice dezbateră de conștiință, ceea ce nu ar merita invocarea filozofului din Efes; pe de altă parte Ideea nu poate fi înțeleasă doar ca un universal abstract, afirmîndu-se sau căzînd odată cu principiul non-contradicției, iar dacă înțelegi Ideea drept un universal concret, ea este adevărata purtătoare de dialectică, chiar dacă va trebui să eviți riscurile idealismului.

Oricum interpretarea prof. Ion Banu rezistă. Căci, dacă ea are dreptate în ce privește platonismul, atunci ea are cu atît mai mult dreptate în ce privește propria ei întemeiere, care trebuie să fie una problematică, sortită să se pună pe ea însăși în discuție, conform precedentului glorios al lui Platon. Interpretarea deci rezistă cel puțin ca o ipoteză de lucru, iar cu acest titlu ea merită să fie cunoscută nu numai în limitele culturii noastre.

Constantin Noica

PIERRE BOYANCÉ, *Études sur l'humanisme cicéronien*, Bruxelles, 1970, 352 p. in 8° (Collection Latomus vol. 121).

Ultima carte a președintelui în exercițiu al Academiei de Inscricții e o culegere de studii închinată lui Cicero, scrise în ultimii treizeci de ani și reedite acum fără schimbări. Singurele elemente noi în lucrare sînt două texte de circumstanță — o substanțială prefață și cîteva pagini de concluzii — care încadrează ansamblul și degajă, dacă pot să mă exprim astfel, noutatea și însemnătatea lucrării. Amîndouă sînt neîndoioase și nu trebuie să ne lăsăm amăgiți de modestia declarației autorului, după care singurul țel urmărit de strîngerea la un loc a atîtor pagini risipite ar fi acela de a îndemna un număr oarecare de oameni de carte să-l citească sau să-l recitească pe Cicero *într-un spirit nou*. Propoziția e mai ambițioasă decît are aerul și aceasta explică desigur împrejurarea că, pentru a-și atinge scopul, învățatul și finul umanist care semnează lucrarea a avut nevoie de atîta răgaz și de atîtea reveniri asupra subiectului, luminat succesiv din atîtea puncte de vedere, înainte ca sarcina asumată cu atîția ani în urmă să i se înfățișeze ca încheiată.

Cum s-a întîmplat și se mai întîmplă și astăzi în istoria culturii, un prim obstacol în înțelegerea corectă a unei mari personalități e vastitatea operei lăsate posterității, care face anevoioasă dominarea ei în întregime și obligă pe cercetători să se mulțumească deseori cu un aspect izolat — nu întotdeauna semnificativ — pornind de la care încearcă să se ridice la judecăți fără apel asupra omului și a universului lui intelectual. În cazul lui Cicero asemenea exemple nu lipsesc, de la Mommsen la Carcopino, fără ca pînă la urmă, în ochii majorității filologilor și istoricilor, statura intelectuală a autorului *Catilinarelor* să fi avut prea mult de suferit. O dovadă în acest sens ne e oferită chiar de cartea pe care o analizez, în legătură cu al cărei titlu P. B. nu șovăie să mărturisească: „En donnant à mes études le titre de recherches sur l'humanisme cicéronien, voilà ce que j'ai voulu indiquer d'abord : que je les ai poursuivies en tâchant de ne jamais perdre de vue ni l'unité de la personnalité cicéronienne, de l'homme Cicéron, ni ses efforts pour se placer au confluent des diverses traditions morales et intellectuelles